

Text B

Vůdcovství ve skupině

Další rovinnou problematiky moci je mocenská struktura skupiny a formy vůdcovství v náboženských skupinách. V této perspektivě je při studiu nových náboženských hnutí vhodné vyjít z tradičního sociologického dělení panství na tradiční, legální a charismatické. Toto dělení zavedl Max Weber¹ a je používáno mimo jiné k popisu vývoje náboženských skupin.

Jestliže se tradiční panství odvolává na sílu zvyku a tradice a legální na sílu zákona, charismatické panství popírá jak tradici, tak ustavené zákony. Svou sílu čerpá z výjimečných vlastností nositele charismatu, který je získává jako dar z vůle vyšší moci. Charismatické panství je typické pro naprostou většinu nově vznikajících náboženských proudů včetně dnešních nových náboženských hnutí.

Nositelem charismatického panství bývá v těchto skupinách osoba, která je obdařena mimořádnými vlastnostmi. Díky svému charismatu seskupuje kolem sebe množství následovníků. Právě tento moment bývá často předmětem kritiky zvenčí, protože charismatické panství představuje poměrně značnou osobní moc vůdce skupiny. Avšak aspekt dominance je typický pro všechny výrazné postavy, které přispěly ke zformování nových náboženských proudů – od Ježíše Nazaretského až po Bhagvana Radžníše.

Skutečností zůstává, že zvláště v počáteční fázi formování nové náboženské skupiny představuje individuální charisma vůdce skupiny hlavní integrující faktor. Charismatické panství je však značně nestabilní. Tím, že bylo získáno darem a fakticky nezávisí na lidských kvalitách jedince, musí jeho nositel neustále dokazovat jeho držení. K tomu slouží různé mimořádné akty, zázraky počínaje a skandály konče. Velkým problémem charismatického panství je jeho vázanost na určitou osobu, proto musí být charisma po smrti jeho individuálního nositele nějakým způsobem transformováno. V některých tradicích se charisma předává z učitele na jediného vybraného žáka, který pak garantuje další vývoj hnutí. V tomto případě jde o zavedení tradičního panství, které je samozřejmě kombinováno s prvky panství charismatického. V jiných případech dochází k transformaci panství na samotnou náboženskou organizaci (např. církev) a začíná převládat panství legální. Rozvoj legálního panství je pro další existenci skupiny velmi efektivní, protože směřuje k větší kontrole a omezuje vliv mimořádných jednotlivců na chod celé skupiny. Snižuje se tak možnost příchodu nové silné charismatické osobnosti, která by přinesla štěpení skupiny.

Proces transformace charismatu (používá se též Weberův výraz rutinizace charismatu) bývá často velmi dramatický, což lze ilustrovat na příkladu hnutí Haré Kršna. Na počátku hnutí stojí charismatický indický guru Bhaktivédanta Swami Prabhupáda, který přijel v roce 1965

¹ M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1921.

do USA jako naprosto neznámá osoba s dvaceti dolary a čtyřiceti rupiemi v kapse. O rok později založil International Society for Krishna Consciousness (ISKCON), která dnes představuje velkou náboženskou organizaci působící v řadě zemí světa.

Larry D. Shinn, který celý proces transformace charismatu v tomto hnutí popsal v práci *Tmavý Bůh*², poukazuje na důsledky, které vyplývají z napětí mezi tradičním a charismatickým panstvím. Prabhupádovo panství totiž vycházelo z obou typů - z tradičního panství tím, že Prabhupáda byl iniciován svým učitelem Bhaktisiddhantou do nepřerušené tradice, která začíná u středověkého indického mystika Čaitánji a která byla ústně předávána z učitele na žáka, a z charismatického panství, které bylo založeno na vysokém stupni Prabhupádova duchovního rozvoje. V roce 1970 vytvořil Prabhupáda Governing Body Commission (GBC), která byla složena z dvanácti členů hnutí požívajících největší autority (časem se GBC rozrostla a v roce 1997 měla 36 členů) a která měla řídit praktický chod celé organizace. Každý z členů komise byl zodpovědný za činnost hnutí v určité oblasti světa a dohromady řešili ekonomické, politické a náboženské problémy hnutí. Průběh jednání komise a řešení problémů byly v rukou členů GBC, avšak konečné slovo měl vždy Prabhupáda samotný. Po jeho smrti však vyvstala závažná otázka, kdo má v hnutí nejvyšší autoritu a rozhodovací pravomoc – jednotliví členové rady, nebo rada jako celek?

Určitá část členů hnutí byla přesvědčena, že každý ze zbývajících jedenácti členů komise přebírá funkci guru, a tedy i Prabhupádovu autoritu. Druzí se domnívali, že tuto sjednocující autoritu převzala po Prabhupádově smrti GBC jako kolektivní orgán hnutí. Další skupinu tvořili členové, kteří vycházeli z přesvědčení, že Prabhupáda vtělil řešení všech budoucích problémů do svých slov, že jeho knihy představují nejvyšší možnou autoritu, tedy že se Prabhupádovo charisma vtělilo do jeho knih.

Vzhledem k tomu, že Prabhupáda neurčil za svého života žádného nástupce a jmenoval k řízení hnutí komisi složenou z významných členů hnutí, vzniklo mocenské napětí, které jednotliví členové komise (noví guruové) nebyli schopni zvládnout. Komise jako nejvyšší orgán hnutí kontrolovala finanční a organizační záležitosti středisek ISKCONu, avšak zodpovědnost za přijímání nových členů, za výklad nauky, dodržování etických zásad a správné provádění rituálů nesli noví guruové. Rozdrobení původně jednotného Prabhupádova charismatu na jednotlivé lokální vůdce vedlo k tomu, že pouze několik měsíců po Prabhupádově smrti si někteří z nich přisvojili jeho roli a v tradičním obřadu vzdávání úcty guruovi (gurupúdzha) nechali uctívat sami sebe.

Nejasná transformace charismatu a tedy vůdcovství přinesla hnutí nebezpečný schizmatu, ale také ohrožovala samotnou existenci hnutí. Je možné zmínit případ, kdy jeden z jedenácti nových guruů – členů komise Hansadutta Swami nebyl schopen překonat svou slabost pro rychlá sportovní auta a zbraně. V oblasti, za kterou nesl zodpovědnost (tj. v Berkeley), našla policie při prohlídce jednoho střediska hnutí několik střelných zbraní, samotná Hansadutta

² L. D. Shinn, *The Dark Lord: Cult Images and the Hare Krishnas in America*, Philadelphia: Westminster Press 1987.

byl za ilegální držení zbraní zadržen policií (brzy byl však ospravedlněn) a současně vyšlo najevo, že jeden z členů hnutí má obchod se zbraněmi (a v něm devět tun střeliva). Po těchto událostech se v tisku objevily články o vyzbrojování hnutí Haré Kršna. V tuto chvíli musela GBC zasáhnout – na mimořádné schůzi odvolala Hansaduttu z vedení oblasti a na jeho místo dosadila jiného člena hnutí.

V roce 1982 pak došlo k prvnímu vážnému pokusu o schizma uvnitř hnutí. Londýnský nový guru Džajatirtha byl ze strany GBC obviněn z požívání drog, sexuálních styků se členkami hnutí a z podněcování proti vedení ISKCONu. Džajatirtha poté prohlásil za jediného skutečného duchovního vůdce ISKCONu Šridaru Mahárádže a právě tím vyvolal uvnitř hnutí vážné nebezpečí schizmatu. GBC vynaložila velké úsilí, aby londýnské členy přesvědčila, že Džajatirthova aktivita směřuje proti Prabhupádově vůli.

Především tyto dva případy (vedle několika méně významných) vedly GBC k upevnění moci. Tím vyvrcholil proces transformace charismatu, který vyústil v jasné vymezení prostoru pro individuální rozhodování lokálních vůdců.³

Proces transformace charismatu v hnutí Haré Kršna dobře ilustruje obecné problémy vůdcovství v nových náboženských hnutích. Pro řadu hnutí je totiž příznačná absence rozvinuté organizace, která by byla nositelem charismatu. Odklon od vysoce strukturovaných a hierarchicky uspořádaných organizací zvýznamňuje pozici náboženského vůdce, tedy významné charismatické osobnosti. Zdá se málo pravděpodobné, že by v těchto hnutích došlo ke zformování velké náboženské organizace, která bude nositelem rutinizovaného charismatu (jak k tomu došlo např. v křesťanství, kde bylo Ježíšovo charisma přeneseno na církev). Lze spíše předpokládat tendenci k decentralizaci a partikularizaci náboženského života, a tedy k zvýznamnění výjimečných náboženských jedinců, kteří budou nositeli moci. Jejich vůdcovství však nebude mít patřičnou sílu, aby mohlo být rozšířeno na celou danou společnost. Proto vedle několika hnutí, která rozvojem velké organizace posilují legální panství a omezují panství charismatické, existuje velké množství malých náboženských skupin, které jsou založeny na charismatickém panství vůdce, jehož smrt však pravděpodobně nepřežijí.

Napětí, které přináší rozvoj náboženské skupiny, je napětím mezi tendencí k rozvinutí církevního legálního panství (s výrazným nárůstem neosobnosti, formalismu a s poklesem významu individuálního vůdcovství), a tendencí k rozvoji kultovního charismatického panství (s velkou individualizací náboženského života včetně vůdcovství). Řešení tohoto problému výrazně ovlivňuje další vývoj náboženské skupiny a je součástí strategie, kterou skupina volí ke svému přežití.

³ *Ibid.*, s. 39-60.

Strategie přežití

Ačkoliv naprostá většina náboženských skupin hlásá svůj sakrální charakter, musí efektivně řešit velké množství problémů ryze profánních. Tím nejzávažnějším problémem je problém přežití, tedy zachování existence skupiny a její další rozvoj. V praxi tento cíl znamená získávat další konvertity, držet si stávající vyznavače a vychovávat děti členů skupiny.

Rodney Stark vypracoval model úspěchu nových náboženství, podle kterého musí náboženská hnutí, chtějí-li se udržet při životě, splnit několik základních předpokladů.

1. Pravděpodobnost úspěchu nového náboženství se zvyšuje tehdy, když si udržuje jistou kulturní kontinuitu s konvenčními náboženstvími, která existují ve společnostech, kde nové náboženství vzniká nebo odkud pochází. Tuto podmínku splňovala naprostá většina náboženství (první křesťané, muslimové, ale také např. konfuciáni). Přizpůsobování nového náboženství lokálním podmínkám je patrné např. na podobě dnešního křesťanství v subsaharské Africe. Také řada dnešních nových náboženství legitimizuje své působení příslušností k nějaké velké náboženské tradici.

2. S tímto předpokladem úspěchu souvisí snaha nové skupiny udržet střední úroveň napětí mezi ní a okolím. K tomu, aby mohlo být nové náboženství nové, musí být jiné, což předpokládá napětí s prostředím, ve kterém začíná působit. Avšak napětí nesmí být příliš velké, protože pak se omezuje prostor, ze kterého skupina může získat nové členy. Úspěch nové skupiny závisí na nalezení optimální rovnováhy mezi konformitou a odlišností.

3. Další podmínkou úspěchu je dosažení efektivní mobilizace. Tento problém byl již zmíněn v souvislosti s otázkami konverze, vazby na skupinu a otázkami vůdcovství ve skupině. Stark poznamenává, že efektivní mobilizace se dosahuje přísným vedením a silnou vazbou jedince na skupinu.

4. K tomu, aby skupina mohla dlouhodobě adekvátně fungovat, je vhodné dosáhnout přirozené demografické struktury uvnitř skupiny. Pokud věkové a pohlavní rozložení členů skupiny bude rovnoměrné, je zaručena přirozená reprodukce skupiny a zvyšuje se šance na přežití celé skupiny.

5. Pro rozvoj nových náboženských hnutí je nezbytné přívětivé prostředí, ve kterém chce působit. To znamená prostředí, (a) kde není svobodný náboženský život výrazně omezen (např. monopolním postavením jednoho náboženství nebo státem), (b) kde jsou konvenční náboženství oslabena sekularizací nebo sociálními otřesy, (c) kde je možnost dosáhnout alespoň dílčího misijního úspěchu uvnitř jedné generace.

6. Dosažení určité hustoty vztahů uvnitř hnutí, avšak bez toho, aby došlo k úplnému uzavření hnutí vůči jeho okolí. Hustá síť vnitřních vazeb je nezbytností, protože mimo jiné posiluje vazbu jedince na skupinu. Úspěšná hnutí rozvíjejí podle Starka hustou, ale přitom otevřenou síť sociálních vztahů.

7. Aby nové náboženství bylo úspěšné, musí odolávat tlaku sekularizace; nesmí se tedy příliš podřizovat okolnímu světu.

8. S předcházející podmínkou souvisí poslední, a tou je dosažení adekvátní socializace. S nárůstem počtu členů, kteří se do skupiny rodí, tedy s poklesem poměrného množství konvertitů, klesá napětí mezi skupinou a jejím okolím. Proto náboženská výchova dětí musí omezovat sekularizační tlaky a odpadnutí od skupiny.⁴

Strategie přežití, která nemusí být explicitně vyjádřena, tedy řeší řadu problémů spojených s existencí skupiny, avšak dva z nich jsou nejpodstatnější. Prvním je udržení a rozvinutí členské základny, druhým ekonomika skupiny. Tyto dva zdroje – lidé a peníze – hrají klíčovou roli v životě celé západní společnosti, náboženské subjekty nevyjímaje. Úspěšný rozvoj náboženských skupin z velké části závisí na tom, jak se jim podaří tyto dva zdroje získat a využít.

Existuje řada způsobů, kterými jednotlivá náboženská hnutí získávají finanční prostředky. Může jít o financování prostřednictvím příspěvků jednotlivých členů (vedle přímých finančních darů sem patří též např. práce pro hnutí bez nároku na finanční odměnu), pouličního prodeje suvenýrů a jiných předmětů, prodeje knih a časopisů, organizování různých kurzů, provozování zemědělských farem či podnikatelských firem. Provozování různých podnikatelských aktivit (od vegetariánské restaurace až po vlastnictví velkého podniku) může být z dlouhodobého hlediska faktorem sekularizace těchto hnutí a snižování napětí mezi nimi a sociálním okolím. Platí však, že v některých případech jsou získané finanční prostředky použity ke zvýšení tohoto napětí.

Nejvýrazněji se podmínkám tržního hospodářství v tomto ohledu přizpůsobily Církev sjednocení, Scientologie a části hnutí New Age. Církev sjednocení je nebo byla vlastníkem řady podniků po celém světě (od továren na výrobu titania přes provozování rybolovu až po nakladatelství).⁵ Dianetická střediska Scientologické církve provozují komerčně psychoterapii, kurzy zaměřené na zdokonalování komunikace, ale také kurzy určené pro podnikatele a manažery. Součástí hnutí New Age je prodej různých knih a organizování kurzů, které mají jedinci napomoci k materiálnímu bohatství a pracovním úspěchům. Není jistě zapotřebí zdůrazňovat lukrativnost takového podnikání.

Zmíněné skutečnosti vedou některé autory k paušálnímu odmítnutí některých nových náboženských hnutí jako čistě komerčních aktivit, které nesledují náboženské, ale čistě ekonomické cíle. Proto tato hnutí pejorativně označují jako kvazináboženství. Tato pozice je však výrazně jednostranná, protože nepřihlíží k nutnosti finančního zajištění náboženských hnutí. Spíše je výrazem obavy z přílišné ekonomické moci určitých náboženských skupin, resp. obavy ze zmenšující se ekonomické a politické moci skupin jiných. Jakékoliv

⁴ R. Stark, „How New Religions Succeed: A Theoretical Model“, in: D. Bromley – P. Hammond (eds.), *The Future of New Religious Movements*, Macon: Mercer University Press 1987, s. 11-27.

⁵ Blíže viz D. Bromley, „Financing the Millenium: The Economic Structure of the Unification Movements“, *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24/3, 1985, s. 253-274.

náboženství může být prostředkem k materiálnímu obohacování, avšak tuto skutečnost nelze zneužít k zavádějící kritice jednotlivých náboženských skupin. To se týká nejen nových náboženských hnutí, ale také zavedených církví. Současně se však otázky financování náboženských skupin nesmí ztratit ze zorného úhlu sociologie náboženství a religionistiky, protože analýza této problematiky ukazuje na širší problematiku sociokulturních podmínek, ve kterých jednotlivá hnutí působí.